

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528) www.economy.nayka.com.ua | № 12, 2018 | 27.12.2018 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2018.12.124](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.124)

УДК 338.2:304

*В. П. Якобчук,
к. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир
А. Б. Войтенко,
к. держ. упр., професор кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир
О. А. Бернхардт,
магістр, Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир*

ПРІОРИТЕТИ НАГРОМАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ГРОМАД НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

*V. P. Yakobchuk
PhD, Professor, Head of the Department of Economic Theory,
Intellectual Property and Public Administration,
Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr
A. B. Voitenko
PhD, Professor of the Department of Economic Theory,
Intellectual Property and Public Administration,
Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr
O. A. Bernhardt
Master, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr*

PRIORITIES TO UPGRADE THE SOCIAL CAPITAL OF THE RURAL TERRITORIES COMMUNITIES

Дослідження присвячено визначенню пріоритетів нагромадження соціального капіталу громад на сільських територіях. Об'єктом дослідження є процес нагромадження соціального капіталу територіальних громад в умовах суспільних трансформацій викликаних адміністративною реформою та децентралізацією владних повноважень в адміністративно-територіальних одиницях. Предметом дослідження є теоретичні, методологічні і практичні аспекти визначення пріоритетів нагромадження соціального капіталу громад на сільських територіях в умовах децентралізації. Акцентовано увагу на нових методологічних підходах дослідження механізмів публічного управління процесом нагромадження соціального капіталу територіальних громад в умовах децентралізації. Визначено, що пріоритетами основних формальних інститутів нагромадження соціального капіталу, перш за все уряду та органів місцевого самоврядування, є розробка та реалізація програм і стратегій загальносуспільного значення Підкреслено необхідність посилення ролі неформальних інститутів в процесі нагромадження соціального капіталу громад на сільських територіях. Дано оцінку впливу неформальних інститутів соціальної капіталізації

територіальних громад, а саме – ціннісних орієнтацій, довіри, соціальної взаємодії, солідарності, партиципації, співтворчості на сталий розвиток сільських територій. Визначено, що в трансформаційний період формується новий суспільний порядок який потребує модернізації механізму публічного управління розвитком територіальних громад на основі поєднання функцій формальних і неформальних інститутів нагромадженого соціального капіталу. Проаналізовано динаміку громадсько-політичної участі та кількісні параметри громадських організації в Україні, що відображає зміни громадянської довіри до інститутів соціального капіталу. Визначено, що основними індикаторами нагромадження соціального капіталу територіальних громад є зростання добробуту, рівня та якості життя населення, покращення умов життєдіяльності, стану навколишнього середовища, підвищення соціальної активності та ступеня громадянської довіри .

The research is devoted to the definition of the priorities of social capital accumulation in rural areas. The object of research is the process of accumulation of social capital of territorial communities in the conditions of social transformations caused by administrative reform and decentralization of authority in administrative-territorial units. The subject of the study is theoretical, methodological and practical aspects of determining the priorities of community social capital accumulation in rural areas under conditions of decentralization. The emphasis is placed on new methodological approaches to studying the mechanisms of public management of the process of accumulating social capital of territorial communities in conditions of decentralization. It is determined that the priorities of the main formal institutions for the accumulation of social capital, especially governments and local self-government, are the development and implementation of programs and strategies of general social significance. The necessity of strengthening the role of informal institutes in the process of accumulation of social capital of communities in rural areas has been emphasized. The estimation of influence of informal institutions of social capitalization of territorial communities, namely, values – orientations, trust, social interaction, solidarity, partitization, co-creation on sustainable development of rural territories is given. It is determined that in the transformation period a new social order is formed which requires modernization of the mechanism of public management of the development of territorial communities on the basis of a combination of functions of formal and informal institutions of accumulated social capital. The dynamics of public-political participation and quantitative parameters of NGOs in Ukraine are analyzed, reflecting changes in civic trust in social capital institutions. It is determined that the main indicators of the accumulation of social capital of territorial communities are the growth of well-being, level and quality of life of the population, improvement of living conditions, environment, increase of social activity and degree of civic trust.

Ключові слова: *пріоритети; накопичення; соціальний капітал; територіальна громада; сільська територія; інститут.*

Key words: *priorities; accumulation; social capital; territorial community; rural territory; institute.*

Постановка проблеми. В умова впровадження пріоритетних напрямів реформ в галузі публічного управління та адміністрування, посилення процесу децентралізації та формуванням на сільських територіях громад нового типу, виникає унікальна можливість для активізації процесів їх самоорганізації та сталого розвитку. Вирішення даного питання можливе за умови накопичення соціального капіталу, акумуляції соціальних зв'язків та комунікацій в громадах на сільських територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми накопичення та використання соціального капіталу досліджувались багатьма вченими, найбільш відомими з яких, є П. Бурдье, Дж. Коулмен, Р. Патнем, П. Сорокін, Ф. Фукуяма та інші вчені. Значний внесок в обґрунтування поняття «соціальний капітал» та аналіз його функцій зробили українські дослідники Е. Гугнін, А. Колодій, М. Лесечко, О. Рогожин, Ю. Саєнко, В. Степаненко, та ін. П. Поняття соціальний капітал першим застосував Л.Дж. Ханіфан [1] в 1916 році в дискусіях з сільськими школами для характеристики основних обставин, які впливають на життя кожного. Аналіз різних ситуацій довів, що вміння налагоджувати соціальні взаємини і комунікації стає вирішальним фактором суспільного розвитку.

Цілі статті. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад пріоритетів нагромадження соціального капіталу територіальних громад, що сприятиме їх сталому розвитку та забезпечить ефективність локального публічного управління соціально-економічними процесами.

Виклад основного матеріалу. Вчений світового рівня Ф. Фукуяма так визначає соціальний капітал “ соціальний капітал – це загальноприйняті норми і цінності, які практикуються певною групою людей і дозволяють їм співпрацювати: це – певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат довіри між його членами. Соціальний капітал є неформальною практикою розуму” [2]. Світовий Банк визначає соціальний капітал як інститути, відносини і норми, які формують, якісно і кількісно, соціальні взаємодії в суспільстві.

Накопичений соціальний капітал, соціальна солідарність, довіра є визначальними факторами сталого розвитку громади, вони об’єднують суб’єктів громадянського суспільства, сприяють поєднанню інтересів бізнесу, соціуму та держави. Бурдье визначав соціальний капітал як «ресурси, засновані на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі, що організована за принципом участі» [3], ці принципи найбільш органічно відповідають системі організації територіальних громад, відображають їх локальну ідентичність та ментальність. Сучасна громада на сільській території це цілісний об’єкт який підтримує своє існування і виконує певні функції на основі взаємодії його елементів та соціальних зв’язків, що передбачає створення громадських інституцій які забезпечують соціальні комунікації.

Трансформація механізму прийняття управлінських рішень в умовах децентралізації, дає підстави розглядати територіальну громаду як відкриту систему соціальних зв’язків, комунікацій, інститутів які мають один реальний і багато альтернативних шляхів розвитку економічної та соціальної реальності. Соціальні чинники, що в попередніх системах розглядалися як другорядні і випадкові, в трансформаційний період можуть відігравати головну роль. В цьому контексті виключно важливим є процес накопичення соціального капіталу – збільшення ступеня довіри між суб’єктами та групами, активний розвиток соціальних комунікацій, зв’язків, формування громадських організацій та їх об’єднань, підвищення активності громадянського суспільства, зростання рівня демократії та партиципації в суспільстві.

Ми вважаємо, що питання нагромадження соціального капіталу в територіальних громадах сьогодні повинні бути пов’язані зі структурною перебудовою соціальних зв’язків і комунікацій в напрямку посилення ролі неформальних інститутів. Це викликано переходом функцій формальних інститутів в умовах децентралізації, які представлені перш за все урядом і органами місцевого самоврядування, в статус індикативних регуляторних органів завданнями яких є реалізації пріоритетних програм і заходів загальносуспільного значення. Таким чином, адміністративні трансформації в напрямку децентралізації та лібералізації владних повноважень, формують основу для накопичення соціального капіталу власне неформальних інституцій громадянського суспільства, таких як особисті ціннісні орієнтації, ступінь довіри між індивідами та соціальними групами, соціальна взаємодія в громаді, співтворчість, солідарність, які апелюють великою кількістю об’єктивних і суб’єктивних факторів, пов’язаних з нелінійною логікою, нестандартною поведінкою, ментальністю, традиціями громад, кожна з яких є унікальною .

Адже, у періоди трансформаційних змін, виникають принципово нові закономірності поведінки соціальної системи, які не завжди можуть оцінити і проаналізувати формальні соціальні інститути функції яких ефективно реалізуються в стабільному стані економіки і суспільства. В такі періоди зростають конфлікти, загострюється конкуренція, посилюються економічні і політичні ризики, рішення приймаються в умовах невизначеності та обмеженості інформації. В даній ситуації, органічне поєднання формальних і неформальних інституцій соціального капіталу, на фоні невірніваженої динаміки розвитку територіальних громад, дасть можливість сформувати механізми розгортання, згортання та підпорядкування певного числа параметрів стану системи, зведення їх до одного параметру порядку, виникнення якого може відбуватись не очікувано, але зразу приводить систему в ситуацію вибору нового якісного стану.

Нові, нетрадиційні підходи до аналізу процесу накопичення соціального капіталу територіальних громад дозволяють зрозуміти алгоритм їх поведінки, прослідкувати внутрішні взаємозв’язки та механізми взаємодії основних суб’єктів і груп. Нагромадження соціального капіталу територіальних громад, зміщення акцентів на його неформальні складові, підвищує результативність публічного управління та оптимізує способи ефективного впливу на розвиток сільських територій, формує базу можливих його альтернатив під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів. Сучасна наука може оцінити вірогідність різних варіантів, але не може дати однозначну відповідь, який з них матиме місце, тому вона відмовляється від однозначного прогнозу майбутнього. Ймовірність існування декількох рівноважних станів загострює проблему вибору. Ця проблема може бути вирішена тільки спільно громадянським суспільством, урядом, органами місцевого самоврядування з урахуванням особливостей і національних інтересів країни в цілому та цілей і соціальних інтересів територіальних громад.

Розвиток відносин власності виступає домінуючим індикатором накопичення соціального капіталу в територіальних громадах: по-перше, цей процес визначає, хто реально володіє, користується і розпоряджається засобами виробництва, на чію користь розподіляється суспільне багатство; по-друге, власність визначає поділ суспільства на класи і соціальні групи, лежать в основі диференціації суспільства на багатих, середніх і бідних, оскільки багатство розподіляється відповідно до вкладених ресурсів, їх розмірів; по-третє, відносини власності показують, хто має економічну владу і керує суспільством; по-четверте, власність мотивує систему економічних інтересів та специфіку економічних суперечностей, що виникають у різних господарських

суб'єктів, формують соціальні зв'язки та комунікації.

Публічне управління процесом накопичення соціального капіталу громад на сільських територіях, в контексті децентралізації, пов'язане з забезпеченням стабільності системи функціонування територіальних громад з одночасним вивченням нових альтернатив їх сталого розвитку [4]. Соціальні інститути громад повинні бути спрямовані на акумуляцію цінностей, норм і принципів організації соціально-економічних процесів у майбутньому. Треба не будувати і перебудовувати, а ініціювати соціальні системи до розробки власних механізмів розвитку, закладати підвалини демократичного саморозвитку, який містить в собі зародки майбутнього порядку та нових соціальних зв'язків. Трансформаційні процеси народжують новий суспільний порядок, накопичують соціальний капітал територіальних громад . спроможний викликати модернізацію та демократизацію суспільних відносин та зв'язків на сільських територіях, реалізувати інститути системної адаптивності в умовах невизначеності та ризиків.

Накопичення соціального капіталу є важливим мотивуючим чинником розвитку та самоорганізації територіальних громад в умовах децентралізації, який сприяє встановленню між членами громади відносин, заснованих на взаємній довірі та допомозі. Формування та нарощування соціальних комунікацій в сфері міжособових, міжгрупових зв'язків і стосунків дає змогу знайти шлях до гармонізації політичних, соціальних, економічних та екологічних інтересів, покращити можливості їх раціонального вираження на державному, регіональному та муніципальному рівнях.

Активність накопичення соціального капіталу безпосередньо впливає на досягнення стабільності в громаді та сприяє демократичному її розвитку, а його відсутність, роз'єднаність гальмує розвиток громадянського суспільства. Процес нагромадження соціального капіталу в громадах здійснюється через інститути громадянського суспільства, зокрема громадсько-політичні рухи та організації (рис. 1). На рис. 1 ми бачимо, що в 2015 році кількість громадських організацій в Україні зменшилась більше чим в два рази порівняно з 2010 роком, це показує зниження громадської довіри до інститутів соціального капіталу і відображає необхідність підвищення ефективності публічного управління соціальними процесами.

Рис. 1. Аналіз кількості громадських організацій України протягом 2010–2015 років

Джерело: систематизовано на основі [5]

Таким чином, накопичений соціальний капітал територіальних громад – це досягнутий на даний момент капітал довіри громадян один до одного, до різноманітних громадських інституцій, які захищають їх та сприяють підвищенню добробуту громади. Накопичення та подальше розширення соціального капіталу виступає важливим елементом громадянського суспільства, зміцнює та сприяє налагодженню партнерських відносин між органами місцевого самоврядування, суб'єктами бізнесу та громадських рухів. Результатами процесу накопичення соціального капіталу є [6]: розвинена громадська свідомість, яка породжує високий рівень громадсько-політичної участі; участь громадян в управлінні; в органах місцевої влади та самоврядування, це можливість гнучко реагувати на зміну потреб та інтересів громадян, забезпечити сталий розвиток сільських територій.

Процес накопичення соціального капіталу територіальних громад повинен враховувати необхідність забезпечення зв'язку між показниками їх економічного стану та рівня добробуту населення, визначати напрями покращення якісних показників людського капіталу, як основного ресурсу суспільного розвитку та ступеня соціальної довіри.

Індикатором накопичення соціального капіталу громад є підвищення добробуту, який визначається такими показниками, як кількість домогосподарств, які задоволені своїми житловими умовами та кількістю домогосподарств що мають відповідні доходи. Так, в таблиці 1 відображено кількість домогосподарств в Україні які задоволені умовами життя, аналіз показує, що практично у всіх регіонах України спостерігається позитивна динаміка щодо підвищення власної оцінки рівня та якості життя, крім Рівненської та Черкаської області, але таке опитування не відображає повної картини рівня накопичення соціального капіталу і повинно бути доповнене

характеристикою рівня та динаміки доходів домогосподарств.

Таблиця 1.
Кількість домогосподарств, які задоволені умовами життя, тис. осіб

Регіон	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Вінницька	273,89	253,15	229,91	250,94	283,52	311,28
Волинська	191,19	185,47	185,42	168,37	161,14	191,36
Дніпропетровська	682,52	699,22	684,22	727,96	762,53	810,21
Житомирська	188,02	207,45	209,74	201,39	212,43	241,47
Закарпатська	104,40	108,73	131,36	113,50	136,63	125,52
Запорізька	349,95	363,20	379,64	372,42	361,10	429,17
Івано-Франківська	202,59	237,49	204,44	245,45	200,38	245,22
Київська	357,73	359,42	400,26	352,70	363,54	491,13
Кіровоградська	146,92	121,15	111,99	135,13	143,48	173,25
Львівська	378,34	395,72	398,67	418,10	436,79	440,25
Миколаївська	190,76	188,13	205,28	210,96	220,97	221,86
Одеська	382,47	412,78	437,05	449,63	478,37	452,17
Полтавська	325,05	335,84	364,31	331,37	338,55	391,51
Рівненська	202,93	182,00	179,88	209,12	171,11	179,08
Сумська	195,63	207,17	230,87	178,57	225,25	246,07
Тернопільська	145,77	140,39	163,17	436,71	211,81	175,76
Харківська	596,39	569,13	599,07	564,11	597,67	737,95
Херсонська	159,31	135,23	167,84	178,34	185,75	194,33
Хмельницька	226,48	269,89	250,78	249,01	228,44	260,39
Черкаська	220,21	245,55	188,83	234,41	256,55	215,53
Чернівецька	153,56	158,46	158,00	170,47	155,91	175,89
Чернігівська	176,10	188,86	162,03	185,76	208,52	241,52
м. Київ	409,46	463,23	493,83	489,95	501,77	515,26

Стосовно рівня доходів домогосподарств, то проведений аналіз з 2010 по 2015 роки показав суттєве зростання рівня доходів у всіх регіонах України. Найбільші показники росту спостерігались в місті Києві і найменші темпи зростання доходів відмічено в регіонах аграрної орієнтації (табл. 2).

Таблиця 2.
Доходи домогосподарств, млн. грн.

Регіон	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Вінницька	33602	38990	44265	46157	49418	59646
Волинська	19137	22584	25741	26907	27986	33250
Дніпропетровська	88922	101868	118823	124594	136810	163262
Житомирська	26124	30069	34110	34947	36814	44068
Закарпатська	20841	24446	28028	29102	29988	36173
Запорізька	45779	52272	59191	62671	68327	80308
Івано-Франківська	26504	31224	36186	37310	37848	46013
Київська	42732	48990	55941	58894	63342	74798
Кіровоградська	20213	23443	27129	27695	28901	34576
Львівська	54838	63602	72828	75762	79378	95690
Миколаївська	26034	29800	33907	35125	36373	43320
Одеська	52924	61435	70429	78285	80438	98819
Полтавська	34462	39299	44835	46984	49928	59461

Рівненська	22362	26144	29557	31811	33314	39399
Сумська	24918	28347	32415	33469	35375	43423
Тернопільська	19587	22712	26102	26345	26892	32975
Харківська	67102	77316	88352	91333	95897	114601
Херсонська	20978	24096	27221	29489	30077	37296
Хмельницька	26987	31336	35458	36770	38853	47619
Черкаська	26194	29646	33484	35024	36694	43717
Чернівецька	16114	18682	21012	22408	22941	27557
Чернігівська	23179	26277	29654	30393	31998	37961
м. Київ	143903	164057	194436	218747	240198	285358

Джерело: [5]

Крім оцінки рівня доходів домогосподарств для характеристики соціального стану суспільства та якості життя населення потрібно враховувати темпи інфляції в економіці, стан навколишнього середовища, умови життєдіяльності та її безпеку, умови праці, рівень освіти, стан охорони здоров'я та ряд інших показників які відображають індекс людського розвитку і які є важливими чинниками формування соціального капіталу.

Висновки з даного дослідження. Ефективне вирішення проблем сталого розвитку територіальних громад, впровадження механізмів нового публічного управління в умовах децентралізації лежить насамперед в площині накопичення соціального капіталу, підвищення соціальної активності громадян. Це накопичений ресурс цінностей та інституцій який лежить в основі інтегрованих стратегій розвитку територіальних громад. Накопичений соціальний капітал територіальної громади можна представити як єдність, що характеризується капіталом доходів та умов життя населення, капіталом громадських формувань, капіталом довіри, капіталом системи цінностей, капіталом соціальної взаємодії, капіталом співтворчості. Оптимізація пріоритетів публічного управління розвитком сільських територій та пріоритетів соціально-економічних трансформацій в територіальних громадах шляхом широкого нагромадження, залучення та ефективного використання соціального капіталу дасть синергетичний ефект побудови демократичного суспільства в напрямку партисипації суспільних відносин

Література.

1. Hanifan L. J. The ruler school community center/ – *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67, 1916. – pp. 130–138.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2006. – 730 с.
3. Бурдые П. Формы капитала / П. Бердые // *Экономическая социология*. – 2002. – Т. 3. № 5. – С. 60–74.
4. Semenets, H., Yakobchuk, V., Plotnikova, M. Family Homesteads Settlements as the Subjects of the Public Management in Rural Territories. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 4 p 587–598.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua [Дата звернення 20.11.2017].
6. Бондаренко М. Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства / М. Ю. Бондаренко // *Державне управління : теорія та практика*. – 2011. – № 2. Електронне фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Bondarenko.pdf>. [Дата звернення 15.01.2017].
7. Публічне управління та адміністрування : навч. посіб. / [О. В. Скидан, В. П. Якобчук, Н. В. Дадій та ін.] ; за заг. ред. О. В. Скидана. – Житомир : ЖНАЕУ, 2017. – 705 с.

References.

1. Hanifan, L. J. (1916), “The Rural School Community Centre”, *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, vol. 67, pp. 130–138.
2. Fukuiama, F. (2006), *Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k процветаниju* [Trust: social virtues and the path to prosperity], ООО «Izdatel'stvo АСТ»: ЗАО NPP «Ermak», Moskva, Rossiya.
3. Burd'e, P. (2002), “Forms of capital”, *Jekonomicheskaja sociologija*, vol. 5, pp. 60–74.
4. Semenets, H. Yakobchuk, V. Plotnikova, M. (2018), “Family Homesteads Settlements as the Subjects of the Public Management in Rural Territories”. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. vol. 40. No. 4 pp. 587–598.
5. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 20 November 2017).
6. Bondarenko, M. Yu. (2011), “Social capital as the basis for the development of civil society”, *Derzhavne*

upravlinnia : teoriia ta praktyka, [Online], vol. 2, available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Bondarenko.pdf> (Accessed 15 January 2017).

7. Skydan, O. V. Yakobchuk, V. P. Datsij, N. V. ta in. (2018), *Publichne upravlinnia ta administruvannia* [Public administration and administration], ZhNAEU, Zhytomyr, Ukraina.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2018 р.